

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 61 (16519)

2002 чылдың
МАЙ 30,
четверг

Ат салган шагы 19.30
Садар өртгээ 3 рубль.

БАЗА КАТАП БҮЗҮРЕЛ-БИЛЕ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫ Ш.Д.ООРЖАКТЫҢ СОҢГУКЧУЛАРГА КЫЙГЫРЫЫ

Хүндүлүг сонгукчулар!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының — ийи палаталыг парламентинин депутаттарының сонгулдаларын бо чылдың июнь 2-де эрттирерин билир болгай силер. Бистер парламентинин Хоойлужудулга палатазынга 32, Төлээлекчилер палатазынга 130 депутатты сонгуур бис.

Кызыл хоорай болза республиканың политиктиг, экономиктиг төвү болгаш найысылалы. Ында күш-ажылга ынак, бедик харысалгалыг болгаш патриотчу кижилер чурттап турар. Мында мээң төрөөн школам бар, мээң башкыларым чурттап турар, мээң күш-ажылчы чорудулгамның эвээш эвес кези маңаа эрткен болганда, бодумну хоорай чурттакчызы кизи мен деп санап чоруур болгаш санап-даа турар мен.

Берге үелерде хоорайжылар мени үргүлчү деткип келген.

Силерниң идепкейлиг киржилгенерниң ачызында 1990 чылда республиканың Сайыттар Чөвүлелиниң даргазының албандужаалынга, 1992 чылда — Тыва Республиканың Президентининин — Чазак Баштыңының, ооң соонда 1997 чылда ол-ла албандужаалга болган сонгулдаларга тирилээн мен.

Силерниң хамааты бедик харысалганарның ачызында республика референдумнарынга республиканың хуу салымын шиитпирлээр кол хоойлуларны — 1993 чылда Тыва Республиканың баштайгы демократтыг Конституциязын, 2001 чылда — чаа Конституцияны хүлээп алгаш, Россия Федерациязының чаңгыс аай эрге-хоойлу үндезиннеринге кирер арганы болдурган.

Бо чылдың март 17-де Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдалары эрткен. Сонгулда мурнунун демисели дыка дүшкүрлүг болгаш солун, демократчы езуга эрткен. Хүндүлүг сонгукчулар, республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизи болурун меңээ үш дугаар бүзүрөп, мээң кандидатурамны база катап деткээнинер дээш Силерге кызыгаар чок өөрүп четтиргенимни илереттим.

Парламент депутаттарының сонгулдалары болза сөөлгү 7

чылда рекорд болган, 111 мун ажыг сонгукчу киришкен Тыва Республиканың Чазак Даргазының сонгулдаларының соонда, ийиги ужур-дузалыг сонгулдалар болурун демдеглексээн ийик мен. Парламентинин чокку үеде үре-түннелдиг ажылдап эгелээри, чер дугайында, экономиканы хөгжүдөр дугайында бистин шуптувуска амыдыралчы чугула хоойлуларны чугаалажып көөрү болгаш хүлээп алыры, көдээниң, хоорайның айтырыгларын шиитпирлээри, кем-херек үүлгедии, коррупция болгаш өске-даа четпестер-биле демиселди чорудары коңчуг чугула бооп турар.

Сонгулда мурнунун демиселинге күштүг, колдуунда аныяк, чаа угаан-бодалдарлыг кижилерин киржип турары өөрүнчүг.

Улуг Хуралдың депутаттарына кандидаттарының сонгулда мурнундагы демисели түннел кезээне шилчээн. Ук демисел солун болгаш элбек байдалга эртип турар. Ортумаа-биле парламент депутатының бир олдунга 5 кандидат кордап турар. Сонгулда мурнунун кампаниязы хоойлуга дүүштүр, хажыдышкын чокка эртип турар. Эрге-чагырга структуралары сонгулдаларны эрттиреринге таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Көдээ черлерде сонгукчуларның бадылаашкынарнын хандырамынга бүзүрээр мен.

Июнь айда депутат бүгү олуттарны четчелээр дээш Төп болгаш девискээр сонгулда комиссияларының сонгулдаларны эрттирерин деткиринче Ак-Довурак, Чадаана, Шагаан-Арыг хоорайларның, ылангыя Кызыл хоорайның сонгукчуларын кыйгырдым.

Сонгулдаларга хоорайжыларның идепкейин чаңгыс удаа эвес бадыткаанынга база катап бүзүрөвишаан, ооң-биле кады бадылаашкын хүнүнде сонгулда участоктарына кызылчылар келбес дээр дугайында дужун хараар кижилерниң чугааларына бүзүрөвес мен. Кызылчыларның эрге-ажыктарын калбаа-биле хаара тудар депутаттарның сонгулдалары бирги азы ийиги ээлчегде доостурун хандыраары Төп сонгулда комиссиязының чүткүлүнден болгаш республика парламентининин аңаа хамаарылгазындан хамааржыр. Улуг Хуралдың 162 депутатының 56-зын, ооң иштинде үштүн бир кезинден хөйүн азы 11 депутатты хоорайның сонгукчулары сонгуур.

Адактың соонда чүл дизе, хоорайжыларның болгаамчалыг болуру чугула, чүге дизе олар

Улуг Хуралды, ооң палаталарын азы комитеттер болгаш комиссиялар удуртукчулары баштап болгу дег төлөпиг кижилерни сонгуур болгай. Бир эвес сонгукчулар бадылаашкынарнага эвээш кээр болза, парламентке кызылчыларның төлээлери долу эвес болур, хоорайжыларның эрге-ажыктарын долу камгалап шыдавас.

Ынчангаш хүндүлүг сонгукчулар, участоктарга кээп бадылаар — хүлээлгенер-дир. Чайгы чылыг хүнде бодунун кандидаттын бадылаар дээш эртен азы кезээ чырык үеде сонгулда участогунга кээп бадылаары берге эвес. Ол ышкаш сонгулда участоктарында даңзыларда аттарын хынап көөр үе тыпты бээр.

Сонгулда участоктарына боттарының ажилдакчыларын чедирери-биле транспорт бээр коллективтерниң удуртукчуларына байыр чедирер бис.

Эргим чаңгыс чер-чурттугларым!

Мээң кыйгырымны болгаш сонгулда комиссияларының ажылын деткип, сонгулда участоктарына келгеш, шилилгенерни кылырынага бүзүрээр мен.

Ш.ООРЖАК

2002 чылдың май 28.

БЕДИК ШАННАЛДАР-БИЛЕ!

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактың 2002 чылдың май 17-де № 16-19 Чарлыктарын езугаар улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларына хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш мурнакчыларны шаннаан.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Россия Федерациязының Саң-хөө яамызының Тыва Республикада Контроль-ревизия эргелелиниң организастьг-аналитика килдизининин начальниги **Наталья Николаевна РОМАНОВАГА;**

Бии-Хем кожунунун чонну ажылга хаара тудар төвүнүн директору **Геннадий Васильевич ДОРЖУГА;**

Улуг-Хем кожунунун чонну ажылга хаара тудар төвүнүн кол инспектору **Мария Монгушевна ШОЖУКПАНГА;**

«Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Барыын-Хемчик кожунда Кызыл-Мажалыктын эт комбинатының кол бухгалтери **Алдын-оол Ангыр-оолович ООРЖАККА;**

«Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Кызыл хоорайның эндокринология муниципалитет поликлиниказының эмчизи **Тамара Ондаровна ОНДАРГА** тывысқан.

Бедик шанналдар-биле, өңүктөр!

БАШТАЙГЫ ДООЗУКЧУЛАР

Май 24-те Томскинин өөредилге-консультация пунктузунун баштайгы доозукчуларына юристерниң дипломнарын байырлыг байдалга тывысқан. Дипломнары алган 43 кижиге Тывадан өскээр чорбайн, эртемни чедип алган.

Чеди чыл бурунгаар ТР-нин Чазаның болгаш Томск университетинин аразында республикага кадрлар белеткээринге кады ажилдажылга дугайында керээге ат салган, ооң түннели бо. Дипломнары тывысқан соонда, ТР-нин Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Томск университетининин доцентизи, өөредилге-консультация төвүнүн удуртукчузу Николай Дергач болгаш өөредилге ажылының талазы-

Кысказы-биле

биле проректор Александр Реушкин-биле ужурашкан. Чазак Даргазы Тывага перспективтиг кадрларны белеткээринге киригген улуг үлүү дээш оларга өөрүп четтиргенин илереткен болгаш өртектиг шанналдарны тывысқан. Өөредилге-консультация пунктузу амыдыралче путевканы алган деп болур, а Томскиден келген башкылар тыва чоннун хүндүлээчелин, студентилерниң билиглерже чүткүлдүүн демдеглээн.

ЧАА КУРОРТТУ ТУДАР

ТР-нин Кадык камгалал яамызы болгаш Бай-Тайга кожунун чагыргазы «Шивилиг» курортту тударының төлөвилел-

смета документилерин белеткеп турар. Бүдүн чылда ажылдаар хары угда чүс чедир кижилер эмненир чаңгыс каът ийи бажыны тудар.

Даянгыштыг, арай боорда кылаштап келген аарыг кизи чүгүрүп чанар аржаан чаа курорт апар. 1993 чылга чедир маңаа Хакасияның, Красноярск крайның, Кемерово областың чону кээп кадыын экижидип турган. Ооң соонда Россияның хөй субъектилериинин чону хөйү-биле кээп, эмненип эгелээн.

Курортче орукту кылырын, электри шугумун тударын Ш.Ооржак эрткен чылдың декабрьда аңаа албан чоруу кылып чорааш, чогуур черлерге дааскан. Ону ботандырган. Кээп эмненир, дыштаныр кижилер көвүдээр.

Альберт ХОМУШКУ.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың участок соңгулда комиссиязының медээ бээр ажилдакчызының дугайында 2002 чылдың май 27 №113/530 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 21 чүүлүнүн 3 болгаш 5 пунктуларын удуртулга болдурбушаан, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының

доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың участок соңгулда комиссиязының медээ бээр ажилдакчызының дугайында Дүрүмнү бадылаар (кожуп каан).
2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 2002 чылдың май 27-де №113/530 доктаалы-биле БАДЫЛААН

Тыва Республиканың участок соңгулда комиссиязының медээ бээр ажилдакчызының дугайында ДҮРҮМ

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 21 чүүлүнүн 3 пунктузунга дүүштүр соңгулда комиссиялары Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин боттандырынын база камгалаарын хандыраар.

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 21 чүүлүнүн 5 пунктузун езугаар соңгулда комиссиялары соңгулда чорудулгаларын боттандырынын хуусааларының болгаш чурумунун дугайында соңгулда кампаниязының

1. Участок соңгулда комиссиязының медээ бээр ажилдакчызы соңгулда чорудулгаларын боттандырынын хуусааларының болгаш чурумунун дугайында, соңгулда кампаниязының

чоруп турарының дугайында соңгукчуларга дыңнадырын хандыраар хүлээлгелиг.

2. Участок соңгулда комиссиязының медээ бээр ажилдакчызы бодунун ажил-чорудулгазын хей-ниити эгелээшкиннерге азы чогуур девискээр соңгулда комиссиязының даргазы-биле чарган керээге үндезилеп боттандыраар.

Керээге ат салган хүнден эгелээш, ону күштүг болуп кирген деп санаар болгаш бадылаашкын хүнүнүн соонда дараазында хүн ооң күштүг болур чоруу соксаар. Участок соңгулда комиссиязының медээ бээр ажилдакчызының ажил төлөвинин хемчээли соңгулда комиссиязының чарыгдалдарының сметазын барымдаалап, девискээр соңгулда комиссиязының даргазының болгаш ажилдакчының бодунун дугуржулгазы езугаар тодараттынар.

3. Участок соңгулда комиссиязының медээ бээр ажилдакчызы бодунун ажил-чорудулгазын чүгле чогуур соңгулда участогунун девискээринге

боттандыраар.

4. Медээ бээр ажилдакчыларны хаара тударының эргежок чугулазының дугайында

шиитпирни девискээр соңгулда комиссиязы хүлээп алыр.

5. Участок соңгулда комиссиязының медээ бээр ажилдак-

чызы чогуур девискээр соңгулда комиссиязының тыпсып бээри шынзылгалыг болур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Чөөн-Хемчик кожунунун девискээр соңгулда комиссиязының составын өскертир дугайында 2002 чылдың март 27 №113/531 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 1 болгаш 5 пунктуларынга дүүштүр база Чөөн-Хемчик кожунунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери Чечек Чүлдүмовна Кара-Салдын болгаш Виталий Маадыр-оолович Монгуштуң боттарының бүрүн эргелерин дүжүрер дугайында билдиришкиннеринге үндезилээш, бүрүн эргелеринин хуусаазы доозулгуже чедир соңгулда комиссиязының кежигүннеринин хүлээлгелеринден

хостаар.

2. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Чөөн-Хемчик кожунунун девискээр соңгулда комиссиязының составынче 1964 чылда төрүттүнген Чадаананың ыяш ажил-агының бухгалтери, ажилдап турар черинден депшиткен Светлана Намалаевна Кара-Салды комиссияның бадылаар эргелиг кежигүнү кылдыр томуйлаар.

3. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Улуг-Хем кожунунун девискээр соңгулда комиссиязының составын өскертир дугайында 2002 чылдың май 27 №113/532 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 1 болгаш 5 пунктуларынга дүүштүр база Улуг-Хем кожунунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг

кежигүнү Наталья Игоревна Савиновскаяны бодунун бүрүн эргелерин дүжүрер дугайында билдиришкиннеринге үндезилээш, бүрүн эргелеринин хуусаазы доозулгуже чедир соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн хүлээлгелеринден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Бии-Хем кожунунун девискээр соңгулда комиссиязының составын өскертир дугайында 2002 чылдың май 27 №113/533 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 1 болгаш 5 пунктуларынга дүүштүр база Бии-Хем кожунунун девискээр соңгулда комиссиязының соңгуур эргелиг

кежигүнү Валентина Баян-ооловна Ензакты бодунун бүрүн эргелерин дүжүрер дугайында билдиришкиннеринге үндезилээш, бүрүн эргелеринин хуусаазы доозулгуже соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн хүлээлгелеринден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч.МОНГУШ.
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретары Л.Ы.КАРА-САЛ**

НОМЧУКЧУЛААРНЫҢ БОДАЛДАРЫ

«Шын» солунунун хей саныг номчукчуларының 2002 чылдың июнь 2-де болур Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээкчилер болгаш Хоойлужу-дулга палаталарының депутаттарының соңгулдаларына хамаарыштыр боттарының бодалдарын илереткен чагаалары редакцияга кээп турар. Бирги ээлчегде, олар бо соңгулдалар тыва күрүне тургузуун быжыглаарына, тус черниң бот-башкарылгазының ролун бедидеринге, республиканың социал-экономиказын хөгжүдеринге улуг уjur-дузалыын айыткан. Мындыг хары-салгалыг органның депутаттарына политиктиг, экономиктиг, юридиктиг билии шыырак, аргадуржулгалыг, амгы Тыва Республиканың Чазааның, ооң Даргазы Ш.Д.Ооржактын ажил-чорудулгазын бүрүн деткиир, төрөл чонунга бердинген ак сеткилди кижилерни шилип, соңгуп алыры кол айтырыг деп санап турарлар. Ынчангаш соңгукчуларның

кичээнгейин соңгулдалар хүнүнде, июнь 2-де, соңгулда участогунга кижиги бүрүзү ыяап-ла келгеш, эң-не төлөптиглерни соңгуп алырынче угландырганнар.

Бай-Тайгадан соңгукчу Ирбийей Кара-оол бодунун чагаазында бо чылдың март 17-де эрткен Чазак Даргазының соңгулдаларының кампаниязының үзүнде Ш.Д.Ооржактын удурланыкчылары кончуг багай, хирлиг технологияны ажыглап, хопнүгүлдү тарадып турганын бижээш. Ону соңгукчулар деткивезин, мерген угаанын, бурунгаар шын көрүштүүн, республиказының келир үези дээш сагыш човаашкынын илереткенин айыткан. Ынчангаш чонунга бердинген Ш.Д.Ооржакты соңгуп алганнар. Бо соңгулдаларга белеткел үезинде аштырганнар анаа олурбайн, боттарының кандидаттарын дыка хей округтарда салып алган, суртаал ажылын калбарткан. ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужу-

дулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Бай-Тайганың №13 округта Ш.Д.Ооржакка удур ажилдап турган ийи кандидат барын И.Кара-оол бижээш. Бөдүүн кижиги бодал көөрге, ТР-ниң Чазааның удурланыкчылары парламенттиге боттарының талакчылары

Чагаалар допчулалы

хөйү-биле киирип алгаш, удур туржуушкунун уламчылаар бодалдыг-дыр деп, ол айыткан. Тываның социал-экономиказын хөгжүдөр, чонунун амыдыралын экижидер дээш бир демниг, бот-боттарын деткижи ажилдаарын амгы үе негеп келген, ындыг болганда, удур туржуушкунун, маргылдаанын херээ чок, ону үндезини-биле чок кылырын

бижикчи саналдап турар. Мону барымдаалап көргөш, Тываның Чазаан деткээш «Чонун шилилгези» шимчээшкинниң эгелекчи бөлүүнүн республиканың чонунга кыйгырыын И.Кара-оол чүүлдүгүнүп көргөн. Ынчангаш ТР-ниң Чазаан бүрүнү-биле деткиир төлөптиг кижилерни шилип тургаш, депутаттарга соңгуурун соңгукчуларга ол сүмелеп турар.

Республиканың аңгы-аңгы булуңнарында ажилдап, чурттап турар солунун номчукчуларының чагааларының колутказы үстүнде авторнуу-биле демейлешкек. Олар шуптузу Тыва Республиканың Чазаан деткээш «Чонун шилилгези» шимчээш-кинниң кыйгырыын деткээшнер. Кызыл хоорайда Дартан-оол Ендан, Тожунун Адыр-Кежигден Шөмбүл Самбуу, Каа-Хемниң Бүрөн-Аксында Галина Сандый-оол болгаш өскелер-даа ындыг үзел-бодалды илереткеннер.

Эрге-чагырганың хоойлу-

жудулга органына, азы тодаргайлаарга, Улуг Хуралдың депутаттыга ажилдаар төлөптиг кижилерни соңгуп алыры соңгукчу бүрүзүнден хамааржырын редакцияга келген чагааларда онзалап айтып турар. Ынчангаш кордакчыларның аразындан Чазактын ажил-чорудулгазын бүрүнү-биле деткиир, чонун херээнге бараан болуп шыдаар кандидатты шилип алгаш, ол дээш бадылаашкынын бээрин чугулага көргөннер. Солунун номчукчулары боттарының шын, үндезинниг саналдарын, бодалдарын, редакцияга бижээш чоруткан деп санап турар бис. Соңгукчулар оларны боттарының кичээнгейинге алып, соңгулда хүнүнде шын шилилгени кылгаш, эң-не төлөптиглерни Улуг Хуралдың депутаттарына соңгуур дээрзинге идегеп, бүзүрөп артывыс.

Допчулалды Таан-оол ХЕРТЕК белеткээш.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидаттар

Бай-Тайганың № 13 соңгулда округу
Алексей Иванович ОЧУР

1952 чылда Бай-Тайга кожуунун Тээли суурга төрүттүнгөн. 1968 чылда Тээли ортумак школазын, 1975 чылда Москваның Ломоносов аттыг күрүне университетин доозуп, математик мергежилди чедип алган.

1975-1993 чылдарда Кызылдың башкы институтунун физика-математика салбырының деканы, 1993-1997 чылга чедир ТР-ниң Өөредилге яамызының сайыдының оралакчызынга ажылдаан. 1997 чылда А.И.Очурну ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызынга депшиткен. 1998 чылдан бо хүнге чедир ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазының дузалакчызы.

Ажылдың кандыг-даа адырынга ажылдап чорааш, Алексей Иванович биче сеткилдиг, бөдүүн, бот-идеп-кейлиг, бедик билиглиг, негелделиг кадр дээрзин бадыткаан.

Хүндүлүг бай-тайгажылар!
ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга Алексей Ивановичини депшидип алып болзунарза — шын шилилгени кылганыңар ол!

Деткиччи бөлүк.
(Халас болгаш телевидирлиг үндезинге парлаан).

Тес-Хемниң № 26 соңгулда округу
Александр Санданович САНЧАТ

Александр Сандановичиниң кандидатуразынга бистин шилилгевистин доктаганының барымдаазы чүл дизе, ол мооң мурнунда ССРЭ-ниң улус депутады тургаш база өске-даа албан-дужаалдарга ажылдап чорааш, республикага, Тес-Хем, Эрзин кожууннарга тодаргай, буянын ажылдарны кылган кижини.

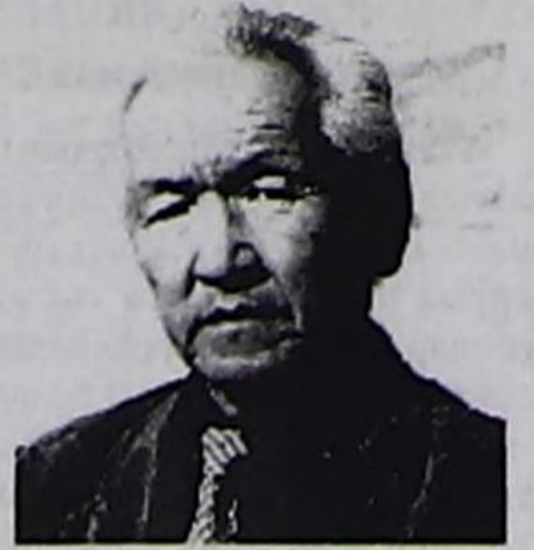
Рынок харылзааларынче шилчилге үезинде Тываның Аныяктар ассоциациязын удуртуп, баштайгы тыва аныяк сайгарлыкчыларның өзээн тургусчуп өстүргөн.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларывыс, тес-хемчилер!
Төрээн черивистин төлептиг оглу Александр Санданович дээш үнүрени бээринерни кыйгырдывыс!

Деткиччи бөлүк.
(Халас парлаан).

Бай-Тайганың № 13 соңгулда округу
Калин-оол Сереевич КҮЖҮГЕТ

“Бойдустун байлаан — чонга”.

(Халас парлаан).

Эрзиниң № 32 соңгулда округу
Григорий Чоодуевич ШИРШИН

Эргим чаңгыс чер-чурттугларым!

Ажылдап келгеним бо хей-хей чылдарымның дургузунда чып алган байлак арга-дуржулгамны, мөөннеттинген курлавырларымны амдызында күш-шыдал, кадыкшыл, энергия бар турда, төрээн Тывамның болгаш төрөл чоннарым — Эрзиниң болгаш Тере-Хөлдүң чурттакчыларының, чаагай чоруунга, келир үезинге бараалгадырындан, оларның чогулмачалыг амыдырал-чуртталгазы дээш ажылдап бээринден өске, сорулга менде чок. Мээң бо ыдыктыг күзелимниң боттанышыккыны чүгле силерниң, чаңгыс чер-чурттугларымның, июнь 2-де бадылаашкынындан хамааржыр, чүге дээрге чоннуң кижиге көргүскен бүзүрели кижини чалгынналдырар, сорук кириер, идегел көргүскеннерниң мурнунга бот-харысалганы доктаамал медресеп билип чоруур кылдыр хүлээндирер болгай.

(Халас парлаан).

Эрзиниң № 32 соңгулда округу
Мерген Бадыевич БАМБА

Бистин Тыва Россияда социал-экономиктиг байдал талазы-биле эң берге девискээрлерге хамааржып турары билдингир. Бо мындыг үеде бодумнун эртемим, дуржулгам бар деп санап, Тываның Дээди Хоойлу органы — Улуг Хуралга ажылдап, Төрээн чуртумга, чонумга бараан боор деп шийтирледим.

Депутат кижиниң дорт хүлээлгези — хоойлу тургузуп, хүлээп алыры. Хоойлунун шынары кандыгыл, чуртталганың шынары база ындыг дээри кончуг шын. Ынчангаш хоойлуну хүлээп алып мурнунда төлевилелди чондан айтырып, сүмележир ужурлуг деп санаар мен. Ынчангаштың, хүндүлүг чонум, мен Тыва күрүнениң бот-догуннаашкынын, ниитилелдин турум чоруун, националдар аразынга чөпшээрелжилгени база эң-не чугула, кижиниң эргелери болгаш хосталгаларының камгалалын чедип алып дээш, Силерниң бүзүрелиңер ышкындырбайн, барла шаам-биле кызып ажылдаар мен.

(Халас парлаан).

Балгазынның № 25 соңгулда округу
Вероника Николаевна ХУРАГАН-ООЛ

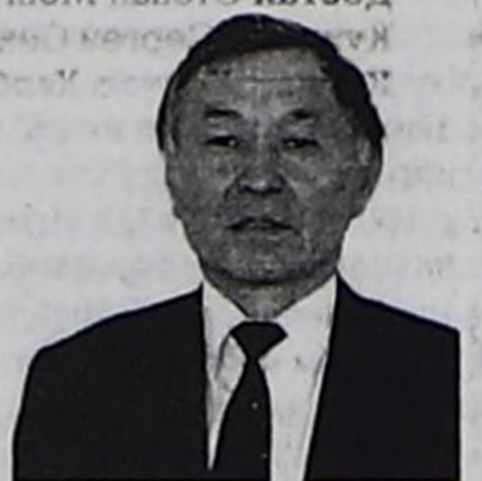
Хүндүлүг Таңды кожуунун Арыг-Бажы, Балгазын, Кызыл-Арыг, Сосновка, Сой болгаш Каа-Хем кожуунун Авыйган, Бүрен-Бай-Хаак, Ильинка, Көк-Хаак суурларның сондукчулары!

Бистин төлептиг, аныяк назылыг болгаш ажылчы кандидатывыс Вероника Николаевна Хураган-оол дээш үнүрени бир демниг бээринерни кыйгырып тур бис!

Деткиччи бөлүк.
(Халас парлаан).

Кызылдың Чеховский № 8 соңгулда округу

Сергей Сендажиевич КҮЖҮГЕТ

Чоннуң шилилгези — шын шилилге.

(Халас парлаан).

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттар

Доржу Бирлеевич **МОНГУШ**
Кызылдың Центральный №17 соңгулда округу

Юрист.
(Халас парлаан).

Николай Вячеславович **АБАЕВ**
Кызылдың Молодежный № 17 соңгулда округу

1949 чылда Тоора-Хемге төрүттүнгөн. Ам ТКУ-да профессор бооп ажылдап турар. Эртем ажылының аайы-биле Моолга, АКШ-ка, Германияга, Кыдатка удаа-дараа четкен. Төрээн чуртувусту сайзырадып, делегей чергелинге бидерин күзеп турар.
(Халас парлаан).

Артур Маргалаевич **ООРЖАК**
Кызылдың Московский № 35 соңгулда округу

ТКУ-нун студентизи
(Халас парлаан).

Киров Салчакович **ДИЛАК**
Кызылдың Ленинградский-2 соңгулда округу

Кызылда Хоочуннар бажыңының директору
(Халас парлаан).

Владимир Баринович **БАГАЙ-ООЛ**
Ильинканың № 75 соңгулда округу

Политолог
(Халас парлаан).

Виталий Эрес-оолович **ХОВАЛЫГ**
Шеминиң № 68 соңгулда округу

Чоннуң шилилгези — шын шилилге.
(Халас парлаан).

Кара-Кыс Кожай-ооловна **МОНГУШ**
Кочетовтуң № 104 соңгулда округу

Чоннуң шилилгези — шын шилилге.
(Халас парлаан).

Людмила Васильевна **СЮРЮН-ООЛ**
Горный № 33 соңгулда округу.

Чоннуң шилилгези — шын шилилге.
(Халас парлаан).

Наталья Степановна **ГЕРМАНОВА**
Чеховский № 20 соңгулда округу

Чоннуң шилилгези — шын шилилге.
(Халас парлаан).

Нина Степановна **СЕНГИ**
Бии-Хемниң № 91 соңгулда округу

Чоннуң шилилгези — шын шилилге.
(Халас парлаан).

Татьяна Ахановна **ГАРФУТДИНОВА**
Студенческий №28 соңгулда округу

Чоннуң шилилгези — шын шилилге.
(Халас парлаан).

Марина Виктор-овна **ГОРБУНОВА**
Ангарский № 41 соңгулда округу

Чоннуң шилилгези — шын шилилге.
(Халас парлаан).

БИСТИҢ КАНДИДАТТАРЫВЫС

РФКП-ниң Тыва рескомунуң бюрозунуң РФКП рескомунуң, хооркомунуң болгаш кожкомнарның база Россияның улусчу-патриотчу эвилелиниң деткээни Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга болгаш Төлээлекчилер палаталарының депутаттарына кандидаттарның составын бадылаан.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттар

Адэг-оол Семис Хертекович, Тээлиниң № 51 сонгулда округу.
Артаев Леонид Сынаевич, 1960 чылда төрүттүнген, "Каа-Хем" муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгениң начальниги, Каа-Хемниң № 76 барыын сонгулда округу.
Быче-оол Шулуун-оол Маадырович, 1944 чылда төрүттүнген, Шуурмак сумузунуң чагырыкчызы, Самагалдайның № 105 чөөн сонгулда округу.
Буурулдай Александр Намзыраевич, 1953 чылда төрүттүнген, хоорайның чонну ажылга хаара тудар төвүнүң директору, Мөрөнниң № 126 сонгулда округу.
Бызытпаа Юрий Монгушевич, Алдан-Маадырның № 95 сонгулда округу.
Григорьев Степан Степанович, 1942 чылда төрүттүнген, Россияның улусчу-патриотчу эвилелиниң Тывада девискээр салбырының даргазы, Кызыл хоорайның Восточный № 8 сонгулда округу.
Доспан Чечек-оол Иванович, 1939 чылда төрүттүнген, "Тывамакаронүлетпур" күрүне бүдүрүлгениниң директору, Аржаанның № 93 сонгулда округу.
Колмаков Геннадий Викторович, 1938 чылда төрүттүнген, эртем ажылдакчызы, Кызылдың Центральный № 17 сонгулда округу.
Кызыл-оол Эдуард Андреевич, 1971 чылда төрүттүнген, адвокат, Кызылдың Строительный № 16 сонгулда округу.
Манжуев Василий Андреевич, 1950 чылда төрүттүнген, республика эмнелгезиниң кол эмчизиниң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы, Кызылдың Автодорожный № 27 сонгулда округу.
Майдыр Менге Махоевич, 1944 чылда төрүттүнген, чонну ажылга хаара тудар төптүң даргазы, Нарынның № 129 сонгулда округу.
Намай Альберт Комбуевич, 1966 чылда төрүттүнген, харылзаа инженери, Кызылдың Заводской № 23 сонгулда округу.
Нурзет Кара-кыс Дамбаевна, Каа-Хемниң № 79 чөөн сонгулда округу.

Пала Ензана Дмитриевна, Кызылдың Кочетов № 21 сонгулда округу.
Поручник Аркадий Прокопьевич, Кызылдың Правобережный № 3 сонгулда округу.
Салчак Сергей Николаевич, Кара-Хаактың № 80 сонгулда округу.
Сарыглар Михаил Хевекович, Барлыктың № 58 сонгулда округу.
Серен Александра Сундуевна, Шагаан-Арыгының № 113 төп сонгулда округу.
Соля Вячеслав Докаевич, сайгарлыкчы, Балгазынның № 102 сонгулда округу.
Суваң Павел Тюлюшевич, 1948 чылда төрүттүнген, Чаа-Хөлдүн кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи, Чаа-Хөлдүн № 121 сонгулда округу.
Сувандия Иван Максимович, Самагалдайның № 106 сонгулда округу.
Сучков Павел Владимирович, 1958 чылда төрүттүнген, түр када ажыл чок, Каа-Хемниң № 77 төп сонгулда округу.
Таргын Октябрь Салчакович, Бай-Талдың № 55 сонгулда округу.
Тувак Каадыр-оол Эрес-оолович, 1943 чылда төрүттүнген, "Чаа орук" солунуң кол редактору, Чадаананың № 63 төп сонгулда округу.
Фирсова Мария Михайловна, 1945 чылда төрүттүнген, Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүнүң дузалакчызы, Октябрьский № 15 сонгулда округу.
Хемер-оол Владимир Думатович, Арысканның № 18 сонгулда округу.
Ховалыг Дамдынчап Алдын-оолович, 1948 чылда төрүттүнген, кожуунуң өөрөдиге килдизиниң эргелекчизи, Сүт-Аксының № 97 сонгулда округу.
Ширяев Валерий Федорович, 1946 чылда төрүттүнген, "Сварщик" деп бүдүрүлгесарыгалгы кооперативтиң даргазы, Московский № 35 сонгулда округу.
Эренчина Валентина Васильевна, 1954 чылда төрүттүнген, өг-бүлени бэжыглаарының талазы-биле фондунуң директору, Эрзинниң № 127 сонгулда округу.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидаттар

Григорьев Степан Степанович, 1942 чылда төрүттүнген, Россияның улусчу-патриотчу эвилелиниң Тывада девискээр салбырының даргазы, Кызыл хоорайның Восточный № 8 сонгулда округу.
Бегзи Александр Донгакович, Кызылдың Автодорожный № 9 сонгулда округу.
Достай Степан Монгушевич, Өвүрнүн № 21 сонгулда округу.
Күжүгет Сергей Сендажиевич, Кызылдың Чехов № 8 сонгулда округу.
Куулар Кончап Халбың-Кулакович, 1945 чылда төрүттүнген, кожуунуң төп эмнелгезиниң кезип эмнээр салбырының эргелекчизи, Бай-Хаактың № 24 сонгулда округу.
Монгуш Даваа Дүштеевич, "Тувкоммунэргонун" Чадаанада участогунуң начальниги, Чадаананың № 15 чөөн сонгулда округу.

Монгуш Тамара Туковна, 1947 чылда төрүттүнген, Балгазынның Культура бажынының директору, Балгазынның № 25 сонгулда округу.
Санчат Александр Санданович, Тес-Хемниң № 26 сонгулда округу.
Ондар Өнер Хүлерович, 1960 чылда төрүттүнген, Сүт-Хөлдүн төп кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи, Сүт-Хөлдүн № 23 сонгулда округу.
Очур Алексей Иванович, Бай-Тайганың № 3 сонгулда округу.
Парчин Тамара Анатольевна, Би-Хемниң № 22 сонгулда округу.
Хемер-оол Владимир Думатович, Улуг-Хемниң № 29 кедээ сонгулда округу.
Ширшин Григорий Чоодуевич, 1934 чылда төрүттүнген, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) комитет даргазы, Эрзинниң № 32 сонгулда округу.

Хундулуг соңгукчулар!

Компартияның болгаш Россияның Улусчу-патриотчу эвилелиниң кандидаттары дээш бадылаашкынарны берирер!

(ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидат С.С. Григорьев, Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттар: В.В. Эренчина, Ч.И. Доспан, П.В. Сучков, Э.А. Кызыл-оол, В.А. Манжуев оларның халас болгаш төлевирилг шөлдөринге үндөзилеп парлаан).

ТААКПЫНЫ...

Делегейниң кадык камгалал организациязы МАИ 31-ни таакпылаваас хүн кылдыр чарлаан. Бо чылын ол хүн "Спортка — таакпы херек чок" деп кыйгы-биле эртип турар.

Таакпының хоразының дугайында чамдык сан-чурагайларны көрээлинер: бир эвес таакпылаваас кижиниң назыны ортумаа-биле 73 харга чедер болза, таакпы тыртар улустун чүгле 42 хуузу аңаа чедир чурттаар;

— 30-40 харлыг таакпылаар улустун аразында чүрек аарыы 5 катап хей;

— рак аарыының тыптырының 30 хуузу, ылангыя өкпе рагының 85 хуузу, таакпының хоразындан бооп турар;

— 18 харга четпейн чорааш, хей таакпылаар болза, үреге болгаш уруг савазынга кончук айылдыг.

Таакпының ыжын ажырып тура, ооң мага-ботка чедирер хоразының дугайында таакпылаар улус боланмас-даа, ожаавас-даа. Таакпының изиг ыжы, бирле дугаарында, диштиң туң хавыга дээр, үе эртип, ол карт үрелир болгаш ону дамчыштыр халдавыр мага-ботче кирип болур. Таакпычы чаразы-биле анилин, аммиак, сероводород, канцерогенни (рак аары тывылдырар

бүдүмел) улуг-хырынга чедирер. Оон түннелинде гастрит, шөйүндүнүң оюлганнары, ижин рагы тыптып болур. Дараазында таакпының хоралыг бүдүмелдери аммиак болгаш кузум өкпениң эң-не бичи адырларының иштинче тараар. Ынчангаш өкпеге аарыглары тывылдырып, өкпе рагынга чедирер.

Таакпы ыжының бир кол холумаа — угаарлыг газ — тыншы оруктары-биле өкпениң эң-не чинге дамырларынга баар, ынчангаш хан кислород-биле эвес, угаарлыг газ-биле холужар. Таакпыга мага-боттуң орган бүрүзү харыны берип, аңаа хораннаыр. Баштай-ла кара-бүүрек хан дамырларын чыра тыртар адреналин дээр чүүлдерни ылгап үндүрер. Оон ужурундан хан базьышкыны бедир. Чырылчак хан дамырлары-биле

Ынчангаш түннелден үндүрүп көрүңер, аныяктар. Таакпыны тырткан херээ бар бе? Оон орунга спорт-биле өнүктөжип, хостуг үенерни чөптүр, ажыктыг эрктирип чорунар.

Татьяна ДАВАА.
Медицианың профилактика төвүнүң килдис эргелекчизи.

ОКТАПТАРЫ ОРАЙ ЭВЕС

Май 29-та Кызыл хоорайның төвүнге чамдык кижилерден таакпы дугайында айтырып, оларның харыларын түңнээн бис. Айтырган 100 кижилерниң 64-ү эр, 36-зы херээжен улус болган. Эр улустан 46 кижичи таакпы тыртар, ооң иштинде 22 кижичи таакпылаарын октап турган, ыңчалза-даа катап тырта берген, 5 кижичи шуут октаан, амдаа тыртпас, 14 кижичи туралаанда тыртар, туралаваанда тыртпас мен деп, барык шуптузу таакпы чыды бажынга турарга, хөңнү чогуң болгаш таакпыны бир-ле дугаарында эштери тыртып өөреткен деп харылаан.

конфет садып чиирин, саат дайнаарын таакпызын октаар күзелдигерге сүмелеп тур бис. Ооң дузазы-биле таакпылаарын кагган кижилер бар.

"Авторыноктуң" аксында таакпы садып турар сайгарлыкчыларда эң-не чиик өртектиг таакпының өртээ 1 рубль 70 к. (Курск Примазы), эң аар өртекти — "Парламент" деп сигаретаның өртээ — 30 рубль. Садып алыкчыларның эң-не алып таакпылары Тройка, Петр, бир хүнде 25 дурут (блок) саттынар. Приманы хүнде ортумаа-биле 500 хирени алыр.

Ынчап кээрге, чеже кижичи таакпылап турар-дыр? Оларның аразында элээдилер база бар болгай. Кудумчунуң салдары мында база көстүп турар. Кадыкшылыңар бодавас болзуңарза, оода акшаңар санап көрүңер даан. Кончук таакпычылар хүнде 1 пачканы тыртар болза, айда каш акша таакпыже — хоранче чоруп турар-дыр?

Таакпычы оон хоралың кымдан артык билер. Оода-ла өске кижини бо хоранче чыгаарын кижичи бүрүзү соксап каар болза, оларның саны кызырлыр ийик. Боттарыңар чүге каап болбас деп силер?!"

Май 31 — Таакпылаваас хүн

кол бестер системазынга багай салдарлыг. Иштики органның ажылын үрөп, хораны чедирер. Сааттыг херээженнер таакпының ыжын безин тынарга, иениң иштинде төлүңге дыка хоралыг.

Херээжен улустун чүгле ийизи таакпылаарын чажырбаан, артканнары таакпылаваас бис деп харылаан. Таакпылаар херээжен улустун бирээзи тенеке-нип тыртып эгелээнин, өскези амыдыралынга бергелер тургустуна бээрге, таакпылап эгелээн мен деп харылаан. Кайызы-даа чай чок ажылдыг апаргаш, таакпылаваазын дыңнаттылар.

Таакпылаарын октап турар улус сула хайындыргаш ижерин,

